

A török népek vallásai

Filológiai tanulmányok
a török vallásos szövegek köréből

Altajisztikai Tankönyvtár 4.

A török népek vallásai

Filológiai tanulmányok a török vallásos
szövegek köréből

Altajisztikai Tankönyvtár 4.

SZTE Altajisztikai Tanszék
MTA–SZTE Turkológiai Kutatócsoport

A török népek vallásai

Filológiai tanulmányok
a török vallásos szövegek köréből

Szerkesztette

Biacsi Mónika és Ivanics Mária

Szeged
2014

© SZTE, Altajisztikai Tanszék

All rights reserved. No part of this book may be reproduced, stored in a retrieval system, or transmitted in any form or by other means, electronic, mechanical, photocopying, recording or otherwise, without the prior permission in writing of the author or the publisher.

Printed by: TiszaPress Nyomda, Szeged

ISBN: 978-963-306-342-2

ISSN: 2062-9036

Tartalomjegyzék

Bevezető (Ivanics Mária)	7
Ósi hitvilág a török népeknél	23
Égkultusz. Tengrizmus a korai törökségnél. Szemelvények a II. Türk Kaganátus felirataiból (Eördögh Balázs)	25
Felhasznált irodalom	47
Az ősi hitvilág nyomai. Szemelvények a „pogány” Oguz-náméból (Danka Balázs)	49
Felhasznált irodalom	67
Az iszlám és egyes irányzatai a török népeknél	69
Az iszlám kezdetei Közép-Ázsiában. Szemelvények a Kutadgu Biligből (Dobrovits Mihály)	71
Felhasznált irodalom	86
A népi iszlám a steppén. Szemelvények Ötemis Hadzsi krónikájából (Szabolcs Krisztina)	88
Felhasznált irodalom	105
Alevi-bektasi vallásosság az Oszmán Birodalomban és Törökországban. Szemelvények az ásikversekből (Sudár Balázs)	108
Felhasznált irodalom	129
Az iszlám misztika és a szúfizmus. Szemelvények a török nyelvű szúfi irodalomból (Eördögh Balázs)	131
Felhasznált irodalom	154

Egyéb vallások a török népeknél	155
Buddhizmus a török népeknél. Szemelvények a Szitátapatrából (Porció Tibor–Vér Márton)	157
Felhasznált irodalom	170
Manicheizmus a török népeknél. Szemelvények a Huasztuaniftből (Danka Balázs)	172
Felhasznált irodalom	186
Latin kereszténység a török népeknél. Szemelvények a Codex Cumanicusból (Kovács Szilvia–Göncöl Csaba)	188
Felhasznált irodalom	208
Judaizmus a török népeknél. Szemelvények krimesak és karaim bibliai szövegfordításokból (Olach Zsuzsanna)	211
Felhasznált irodalom	230
 A terminológiai szójegyzékben használt rövidítések	233
Török vallási terminológiai szójegyzék	235
Név- és tárgymutató	248
A török nyelvű szövegek átírási táblázata	263
Facsimile mutatványok	265
Térképek (Nagy Béla).....	273
A szerzők rövid tudományos életrajza	277
Contents	281
English-language guide to the volume	283

Az ősi hitvilág nyomai.

Szemelvények a „pogány” Oguz-náméból

(DANKA BALÁZS)

A legkorábbi belső írott források, az ótörök rovásfeliratok (7–8. század, Berta 2004) tanúsága szerint a török nyelvű népek a steppei nomád kultúrkörhöz tartoztak. A feliratok szövegeiből nem csak a törökség korai történetébe nyerhetünk bepillantást, de a legkorábbi ismert vallásukról a tengrizmusról is részletes kép rajzolódik ki előttünk (lásd Tengrizmus című tanulmányt e kötetben).

Általánosságban a vallások elterjedése soha nem egyik pillanatról a másikra történt, hanem mindig hosszabb, és némely esetben korántsem békés folyamatnak tekintendő. Szükségszerűen ugyanígy kell értelmeznünk egy vallás eltűnését is. Bár a 15. században az iszlám már terjedőben volt az Arany Horda területén, úgy tűnik, a tengrizmus még élt az itt élő törökség körében. Az alábbiakban ezt kívánom bemutatni a „pogány” Oguz-náme (a továbbiakban PON) példáján keresztül, továbbá amellet fogok érvelni, hogy a PON tartalmi és nyelvi sajátosságai alapján valószínűleg azokhoz a kipszak-török nyelvű nemzetségekhez köthető, amelyeknek mai leszármazottai a volgai kipszakok,¹ azaz a kazányi tatárok és baskírok, és a nogájok.

A PON ujjur írással készült, egyetlen példányát ma a párizsi *Bibliothèque Nationale*-ban őrzik (*Supplément Turc No. 1001*). A helyenként sérült kézirat 21 főlőből áll, a teljes szöveg mintegy 376 sort tesz ki.

A tengrizmushoz köthető, legkorábbi török nyelvű szövegelemek rovási írással íródtak, és leginkább köztéleken maradtak fenn szerte a közép-ázsiai steppéken. A PON keletkezésének idején ez az írásrendszer már nem volt használatban. Az ujjur írás eredetileg az indoeurópai nyelvek iráni ágához tartozó szogd nyelv lejegyzésére szolgáló szogd írás török nyelvre adaptált változata, így az sémi eredetű betűírás. Az ujjur írást a törökség a 9. századtól kezdve kezdte használni, és a 15. századig gazdag török nyelvű, vallási (buddhista, manicheus) és világi (kereskedelmi, jogi levelezés) irodalom keletkezett ezzel az írással. A 13. századtól kezdve a Mongol Birodalom kancelláriája is részben ujjur írással, mongol nyelven bocsátotta ki dokumentumait. Az ujjur írás a Mongol Birodalom felbom-

---

¹ A kipszak nyelvek a török nyelvek északnyugati csoportját alkotják. Ebbe a csoportba a következő nyelvek tartoznak még (nyugatról kelet felé és északról dél felé haladva): karaim, krími tatár, (kazányi) tatár, baskír, kumük, nogáj, karacsáj-balkár, karakalpak, kazak, kirgiz.

lása után az utódállamok közül az Arany Hordában² és Csagatáj Uluszban³ még sokáig használatban maradt. Sőt, a 15. század második felében Abdarrazzák baksi⁴ személyében olyan ujjur írást ismerő írónokról is tudunk, aki az Oszmán Birodalom fővárosában tevékenykedett, s a Csagatáj-uluszszal és más közép-ázsiai államokkal való diplomáciai kapcsolattartás végett alkalmazták (Vásáry 1986: 44). A 17. századtól kezdve a mongoloktól átvették a mandzsuk is, és átalakított formája máig használatos a Kína területén élő belső-mongóliai mongolok körében.

A PON legkorábbi hozzáférhető kiadása Wilhelm Radloff német származású orosz turkológus (1890: 291–292; 1891: 232–244) nevéhez köthető, ő tette közzé a kézirat *facsimilé*jének első 8 oldalát, és fordította le a teljes szöveget német nyelvre. A teljes szöveget arab írásra átvéve, latin betűs átírással és francia fordítással Nour (1928) adta ki. E kiadást Pelliot látta el kritikai kommentárokkal (1930, török nyelvű reprint 1995). A következő szövegkiadás megjegyzésekkel és német fordítással Bang és Arat (1932, török változata Bang–Arat 1936) nevéhez fűződik. A legújabb – bár már több mint hatvan éves – kiadást Ščerbak (1959) készítette, amely tartalmazza a szöveg cirill betűs átírását, és az orosz nyelvű fordításon kívül a kommentárokat is. A PON-nak magyar nyelvű fordítását Kakuk Zsuzsa (1985) készítette el.

A szöveg pontos keletkezési helye és kora ismeretlen, viszont a szövegben előforduló népnevek alapján Pelliot szerint valószínűleg nem lehet a mongol kornál korábbi. Végso következtetése szerint a kézirat az 1500-as évekből való, a „török világ nyugati részéről”, amelynek létezett egy, azóta elvesztett eredetije. Ezt az állítását a szöveg nyelvi illetve helyesírási sajátosságaira alapozta, és arra következtetett, hogy az eredeti kézirat a 14. század elején Turfán környékén keletkezhetett, a Párizsban őrzött kézirat pedig ennek egy

---

² Az Arany Horda a Mongol Birodalom utódállama, amelyet Dzsingisz kán legidősebb fia, Dzsocsi kapott örökségül. Területe nyugat-keleti irányban az Al-Dunától a Balhas-tóig terjedt. 1236-tól kezdve állt fenn, majd az 1400-as évek elejétől kezdve több utódállamra esett szét (Krími Kánság, Asztrahányi Kánság, Szibériai Kánság, Nogaj Horda, Nagy Horda). Az utódállamok sorsa eltérő, de előbb vagy utóbb mind orosz fennhatóság alá került (Vásáry 1986a: 142–161).

³ A Csagatáj Ulusz Dzsingisz kán második fiáról, Csagatájról kapta a nevét. Uralkodóit az ő leszármazottai adták, egészen Timur Lenk hódításáig. A Csagatáj Ulusz a Mongol Birodalom közép-ázsiai területeit foglalta magában, az Aral tótól dél-keletre és a Balhas-tótól délre. Észak és észak-nyugat felől az Arany Horda, nyugatról az Ilhanida Birodalom, dél-keletről Tibet, kelet felől pedig Kína határolta (Golden 2011: 86).

⁴ A baksi (*baxši*) a mongol kor előtti török nyelvekben a buddhista tanítókat jelentette. A Mongol Birodalom fennállásának idején a szó átkerült a mongol nyelvbe, ahol jelentése ‘írnok’-ra változott, majd innen a török nyelvek visszakölcsönözték, és kifejezetten azokat az írnokokat jelentette, akik az ujjur írást használták, ellentétben az arab írást használó írnokokkal.

másolata, amely „kirgiz vidéken”⁵ jött létre (Pelliot 1995: 96–103). A Bang–Arat féle kiadásban nem olvasható ilyen határozott állásfoglalás, sem a szöveg keletkezési helyét, sem az idejét illetően: a szöveg nyelvét „modern keleti törökként” határozzák meg, de nem részletezik, hogy pontosan mit értenek ezen⁶ (Bang–Arat 1936: 7). Ščerbak véleménye a szöveg keletkezési helyét is idejét illetően lényegében megegyezik Pelliot-éval, kiegészítve azzal, hogy az elveszett eredeti kézirat arab írásos lehetett, a szöveg nyelvét pedig „karluk-ujgurnak” nevezi (1959: 101–107).

A „POGÁNY” ÉS MUSZLIM OGUZ-NÁMÉK

Ahhoz, hogy megérthessük, hogy a PON miért kapta a „pogány” jelzőt, először azt kell tisztáznunk, hogy pontosan mit is értünk „Oguz-náme” alatt. Az Oguz-námék a steppei szóbeli historiográfia, a steppei népek történeti emlékezetének termékei, amelyből az Irtistől az Duna alsó folyásáig terjedő kipscak pusztá (*Dest-i kipscak*) török népeinek folklórja is táplálkozott (Judin 1992: 64–65). A „pogány” Oguz-náme mellett több ún. muszlim Oguz-náme is fennmaradt. Ezek abból a célból készültek, hogy az iszlámra áttért török népek és uralkodók származását vissza lehessen vezetni az iszlám vallás értelmezése szerint az első ember teremtéséig, ezáltal a vallási közösség számára is legitimizálják az adott uralkodó jogát hatalmának gyakorlására.

A muszlim Oguz-náméknak több változata is ismert, amelyek azon az Oguz-történeten alapulnak, amelyet a perzsa történétíró, Rasidaddin jegyzett le először az 1310–1311-ben írt *Dzsámi-at-Tavárih* (A történetek gyűjteménye) című munkájában (Jahn 1969). Az oszmán történétíró, Jazidzsioglu Ali *Tavárih-i Ál-i Szeldzsük* (A Szeldzsuk dinasztia története) című munkájában található Oguz-náme (Bakır 2008) 1423-ban íródott, az ún. uzunköprüi Oguz-náme (Eraslan 1976) keletkezési ideje ismeretlen, de feltehetően szintén 15. századi. Mind a kettő oszmán-török nyelvű. A legkésőbbi változatok, az Abulgázi Bahadur hívai kán által 1661-ben keleti török irodalmi nyelven írt, *Sedzsere-i Terákime* (A türkmének családfája) (Ölmez 1996) és a kán fia által 1665-ben befejezett *Sedzsere-i*

---

⁵ A „kirgiz” a korabeli tudományos terminológia szerint a kazak nyelvet jelentette. A mai használat szerinti kirgiz nyelvre pedig a „karakirgiz” (fekete kirgiz) terminust használták. Pelliot tehát a „kirgiz vidék” alatt a Dest-i kipscakot, vagyis a mai Kazahsztán területét érthette.

⁶ A keleti török irodalmi nyelv alatt rendszerint a *turki* nyelvet értjük, amelyet a szakirodalom *csagatáj* irodalmi nyelvnek is nevez. A *csagatáj* elnevezés a Mongol Birodalom közép-ázsiai területeit magába foglaló Csagatáj Uluszra utal. Mivel ez az irodalmi nyelv a Csagatáj Uluszon kívül is használatban volt, ezért pontosabb a *turki* elnevezés (Ivanics Mária személyes közlése).

Türk (A törökök családfája) (Desmaisons 1970²) című történeti munkákban maradtak fenn. Ezekhez a változatokhoz a szerzők Rasídaddín munkája mellett az egykorú török szájhagyományból is merítettek.

A muszlim típusú Oguz-történetek elbeszélők az oguz törökök legendás ősenek, Oguz kánnak⁷ a születését, uralkodásának kezdetét, házasságát, gyermekeinek születését, Oguz hódításait, valamint azt, hogy Oguz kán miként osztotta fel fiai között birodalmát.

Az Oguz-námék (a PON-t is beleértve) egyik fontos közös tartalmi vonása a benne szereplő, a történelemben ténylegesen létezett török nemzetségek (Kipcsak, Haladzs, Karluk, Kangli) neveinek magyarázata egy-egy történeten keresztül. Ezek a magyarázatok mind népetimológiák, vagyis az elbeszélő a nemzetségnevekhez a korabeli török nyelvben található szavak vagy szóösszetételek, kifejezések értelmét igyekszik társítani, a történetet pedig úgy alakítja, hogy ezek a társítások érthetőek legyenek. A népetimológiák az egyes változatokban eltérhetnek: pl. Abulgázínál a Kalacs⁸ nemzetségnev magyarázata a következő (Desmaisons 1970²: 21-22): tör. *Qalaǰ < qal, aǰ!* „Maradj itt, éhes ember! < *qal* ‘marad’ + *ø* ‘E/2. felszólító mód; *aǰ* ‘éhes.’ A PON-ban az elgondolás hasonló, de a kivitelezés némileg eltérő: *Qalač < qal, ač!* „Maradj itt és nyisd ki!”, ahol a szó második szótagját az elbeszélő az *ač* ‘éhes’ jelentésű melléknév helyett az *ač-* ‘kinyit’ ige E/2. felszólító módjával magyarázza. Ezek a népetimológiák természetesen szinte soha nem felelnek meg az adott nemzetségnev valódi nyelvi eredetének.

Bár a muszlim változatok sem egyeznek pontosan minden részletben, az ideológiai hátterük hasonló:

1. Oguz származása a muszlim hagyománynak megfelelően Noé harmadik fiáig, Jáfetig van visszavezetve.
2. Oguz eleve muszlimnak születik, és anyja kebléből csak akkor hajlandó szopni, amikor az áttér az iszlámra.
3. Oguz csak muszlim nőt hajlandó szeretni. Az első két feleségével nem törődik, csak a harmadikkal, aki felveszi az iszlám hitet.
4. Mikor Oguz apja megtudja, hogy a fia muszlim, háború tör ki közöttük, amelyet Oguz nyer meg, így formálhat jogot az uralkodásra.

---

⁷ A muszlim változatok mindegyikében Oguz méltóságneve minden esetben a kán (*ǰān*), míg a PON-ban kagán (*qaǰān*).

⁸ A Kalacs nemzetség elnevezése a ma Irán területén beszélt haladzs népnévvel hozható kapcsolatba. A haladzs nyelv a török nyelveken belül önálló nyelvéget alkot, és számos olyan archaizmust őriz, amely a többi modern török nyelvből hiányzik.

A PON azonban azért „pogány”, mert ez az ideológiai háttér hiányzik belőle. A szövegben valójában semmilyen vallásra nem történik közvetlen utalás, viszont többször előfordul benne a *kök tengri* ‘Kék Ég’ kifejezés ‘Isten’ értelemben. Az ótörök nyelvben a *tengri* szó egyaránt jelenti az eget és Istent, e két jelentés nem különül el élesen egymástól. Ez a jelentésbeli kapcsolat a tengrizmusra vezethető vissza.

A PON olyan részleteket is tartalmaz, amelyek a muszlim Oguz-náme verziókban nem találhatók meg. Ezek közül a szlávok meghódítása a legfontosabb, amely valójában a PON történetének jelentős részét teszi ki, a teljes szöveg mintegy 30%-át. (Lásd ‘TONb’-vel illetve ‘TONc’-vel jelölt szövegrészleteket.) A szöveg szerint Oguz kagánnak nem hajlandó behódolni és adót fizetni Urusz bég, az oroszok fejedelme. Oguz kagán hadba indul ellene, ebben a vállalkozásában pedig egy fénysugárból előlépő szürke farkas segíti, aki a serege előtt vonul⁹. A szöveg tartalmi sajátosságai alapján tehát arra következtethetünk, hogy az nem Turfánban, hanem valahol az Arany Horda területén keletkezhetett. Erre utalhat az Urusz bég mellett a szövegben előforduló *Ulug Ordu* személynév is. *Ulug Ordu* Oguz kagán seregének segített a Volgán való átkelésben, ezért Oguz kagántól a *Kipcsak* nevet és a bég címet kapta.¹⁰ Az *Ulug Ordu* és *Kipcsak* személynév egymást erősíti, ugyanis az *Ulug Ordu* jelentése „Nagy Horda”. A 15. század első felében darabjaira hulló Arany Horda központi, steppei területeit nevezték így, amely magában foglalta a Volga-vidéket is. A Nagy Horda népességét különféle, kipcsak török nyelven beszélő nemzetségek alkották. Így nagy valószínűséggel a PON a volgai kipcsakokhoz köthető.

A PON azért különleges, mert bár a fent felsorolt iszlám motívumok hiánya miatt korainak tarthatnánk, a Nagy Horda (15. század-1502) említése azt sugallja, hogy kései keletkezésű. Egy ilyen szöveg meglete azért meglepő, mert tudjuk, hogy az Arany Horda iszlamizációja a 13. században Berke kán megtérésével kezdődött, és a 14. században Özbeg kán uralkodása alatt teljesedett ki (lásd A népi iszlám a steppén című tanulmányt e kötetben).

A PON tehát egy archaikus tartalmi mag köré szerkesztett történettel magyaráz meg a szöveg valós korához viszonyított közelmúltbéli esemé-

---

⁹ Bár ebben az esetben nincs explicit névmagyarázat, feltételezhető, hogy itt a vezérfarkas alakja a baskírok önelnevezésének népetimológiájával állítható párhuzamba: *baškort* ‘vezérfarkas’ < bask. *baš* ‘fej’ + *kort* ‘farkas’. A *baskir* népnév valós etimológiája ennél sokkal bonyolultabb, vö. Ligeti 1986: 400, Berta 1994, Róna-Tas 1996: 223–229, Zimonyi 2005: 50–57.

¹⁰ A megfelelő rész a kézirat 23/9-24/8 soraiban található, azonban az átkelés részleteit tárgyaló szövegrész sérült, szinte olvashatatlan.

nyeket. Ebből a megközelítésből azt kell feltételeznünk, hogy a szöveg valójában korabeli szájhagyományon alapuló epika lejegyzése.

Az epikus költészet hagyománya ma is él csakúgy a mai török, mint a mongol népek körében (Bővebben lásd: Žirmunskij 1964, 1969, Chiodo 2008). Az epikus költészet művelői ma hivatásos énekmondók, akik dalaikat rendszerint hangszeres kísérettel adják elő. Az előadásmód különlegessége, hogy a dalok szinte soha nem hangzanak el szó szerint ugyanúgy kétszer. Erre az epikus költészet azon sajátossága biztosít lehetőséget, hogy az énekmondó a – gyakran több tízezer soros – dalaira olyan, ún. formulákra támaszkodva emlékszik, amelyeket gyakorlatilag «üres», de szótagszámában és rímképében fix verssoroknak tekinthetünk. Az elbeszélés tartalmának csak a váza van meg, és minden eléneklés improvizatív módon történik. Ezáltal arra is lehetőség nyílik, hogy az énekmondó az énekét – akár ad hoc jelleggel, interaktív módon – a közönség preferenciájához igazítsa, a hallgatóság igénye szerint kiemelve, vagy elfedve bizonyos részleteket, vagy akár új jeleneteket, tartalmi elemeket belecsempészsze a dalba. Kiváló példa erre Žirmunskij (1964: 6) közlése egy kirgiz énekes Manasz-előadásáról,¹¹ melyet Wilhelm Radloff hallgatott meg egy terepmunkája során. Az énekmondó a cári megbízásból kutató orosz hallgatósága kedvét keresve a dalt kiegészítette egy olyan jelenettel, amelyben a főhős Manasz a világ meghódítás után önként behódolt a „Fehér Cárnak”, azaz orosz cárnak, és vele barátságot kötött. Ez az anekdota érdekes párhuzamot alkot a PONc szövegrészlettel.

A PON esetében tehát a történet váza az Oguz-náme, azokkal a kötelező tartalmi elemekkel, amelyek minden más ismert változatban is megvannak. Ezek a következők: 1. Az Ujgur, Karluk, Haladzs, Kangli és Kipcsak nemzetségek csatlakozása Oguzhoz. 2. Oguz hódításainak befejeztével a birodalmának felosztása a fiai között. A muszlim Oguz-námék a történetet tovább is mesélik, de a PON kéziratában a birodalom felosztása az utolsó momentum. Az énekes a hallgatóság kedvéért a történetet „kipcsak szempontból” mondja el, a szlávok meghódításával, és azzal, hogy a volgai átkelésben nyújtott segítségéért Oguz kagán béggé nevezi ki *Uhug Ordut*. Ez a szövegben rögtön a szlávok meghódítása után következik, de önálló történetként. Így arra gondolhatunk, hogy az Oguz-náme keretéből az énekmondó ezt kiemelte, a szövetséges nemzetségek közül ugyanis a Kipcsakok vannak elsőként említve. A muszlim Oguz-námékban ráadásul a kipcsakok története nem is ugyanez, azokban a történet az odvas fa motí-

---

¹¹ A Manasz a kirgizek hőse, és egyben a főszereplő neve is. A hőseposz magyar nyelven is hozzáférhető, Bede Anna fordításában jelent meg 1979-ben.

vumához¹² kötődik, amely a PON-ban Oguz második feleségének kapcsán kerül említésre (lásd a TONa szövegrészlet 69–88 sorait). A Kipcsak nemzetség elnevezésének a volgai átkeléssel való magyarázata tehát úgy tűnik, szintén a PON keletkezési területén elterjedt szájhagyomány jellegzetessége. Ezek a motívumok és szövegszerkezeti jellegzetességek arra is engednek következtetni, hogy a kézirat nem másolat, hanem autográf szöveg.

A TENGRIZMUS NYOMAI A PON-BAN

A szöveg közvetlenül nem mutatja be a tengrizmus, azaz a hiedelemvilág jellegzetességeit. Aktív vallásgyakorlatra egyetlen példa van az egész szövegben (TONa 49–63): amikor Oguz kagán az éghez imádkozik, és sötétség támad, az égből leereszkedő kék fénysugárban megjelenik Oguznak angyali szépségű első felesége, aki az Égtől származik.

Szintén a tengrizmusra utalhat az a motívum, hogy Oguz címe a kagán, nem pedig a kán, mint a muszlim változatokban.

Az ótörök rovásfeliratokon a *bodun* és *el* szakrális uralkodója a kagán.¹³ A PON-ban Oguznak állandó jelzője a kagán cím. A kagán cím a TONa szövegrészlet 25. sorában jelenik meg, és csak akkor állandósul, amikor már legyőzte a szörnyeteket. A gyermekei születése utáni ünnepségen már saját magára is így hivatkozik. Explicit módon nincs leírva, de feltételezhető, hogy Oguz a kagáni címet a szörnyeteg legyőzése után nyeri el (vagy tarthatja meg?).

A kagán csak akkor képes az uralkodásra, ha rendelkezik bizonyos tulajdonságokkal. Ezek közül a legfontosabb a *kut* (*qut*). A *qut* pontos jelentése is nehezen határozható meg: Clauson ótörök szótára (1972: 596) ‘égi pártfogás’-ként hivatkozik rá, de megadja a ‘jó szerencse’, ‘boldogság’, valamint az északkeleti török nyelvjáráásokban előforduló ‘életerő’ jelentést is. A *kut* veleszületett tulajdonság, és a kagánnak rendelkeznie kell vele, különben nem lehet uralkodó, és ha elveszíti, véget ér uralma is. A TONc szövegrészletében ebből a szempontból is egy nagyon érdekes momentu-

---

¹² A muszlim változatokban a történet a következő: Oguz seregének egy katonája meghal, terhes felesége pedig egy fa odvában szüli meg gyermekét. Oguz kán a gyermeket Kipcsaknak nevezi el, akinek leszármazottai a kipcsak-törökök. A történet ezt népetimológiával úgy magyarázza, hogy török nyelven a fa odvát jelölő szó hasonlóan hangzik a Kipcsak elnevezéshez.

¹³ A *türk bodun* jelenti a türk társadalmat, a *bodun* jelentése leginkább a magyar ‘törzs’ vagy ‘nép’ szavakkal adható vissza. A törökök minden rajtuk kívüli társadalmat is *bodun*-nak neveztek. A kagán által megtestesített hatalmat és hatalmi szervezetet a türk feliratok *el*-nek nevezik, amelyet ‘törzsszövetség’-nek, ‘birodalom’-nak illetve ‘állam’-nak szoktak magyarrá fordítani. A kagán nélküli *el* elpusztul, és nem nevezhető *el*-nek (Vásáry 1983).

mot találunk. Urusz bég fia rituális keretek között átruhazza a *kutját* Oguz kagánra, ezáltal erősítve Oguz kagán hatalmát. Ő maga emiatt a *Szaklab* (*saqlab*) nevet kapja, amelynek értelmét az elbeszélő népetimológiával a *saqla-* ‘megóv, megvéd, elrejt’ jelentésű igéből vezeti le. A *saqlab* a muszlim forrásokban szűkebb értelemben a kelet-európai szlávokat tágabb értelemben pedig a kelet-európai erdőlakó népeket jelentette (Zimonyi 1990: 73–75, Zimonyi 2005: 59). A Nyugat-Európába hurcolt nagyszámú szláv rabszolgának köszönhetően a szónak kialakult ‘rabszolga’ jelentése is.¹⁴ Vagyis Urusz bég fia, azáltal, hogy *qut*-ját egy másik személyre, nevezetesen Oguz kagánra ruházta, annak egyben alattvalójává is vált.

A PON-ban van még egy jelző, a *qaqiz* ‘szenvedély, tetterő’, amely a *qaqi-* ‘dühösnek lenni’ (Clauson 1972: 609) ige képzett alakja. Ez a jelző háromszor fordul elő a szövegben:

(1) TONa 25-26: *oguz qağan bir eriz qaqiz kiši erdi bu [...]ni awlamaq tilädi*

„Oguz kagán egy férrias, szenvedélyes ember volt. Ezt a szörnyeteget el akarta ejteni”

(2) TONd 21-25: *andan soñ ertä bolupta aqalarni inilärni jarlap kældürdi taqi aytı kim ay mänün köñülüm awnı tiläp turur qarı bolğumdan mänin qaqizluqum yoq turur*

„Azután másnap reggel az idősebb és fiatalabb fiait is magához hívatta, és így szólt: – Ó fiaim, az én szívem vadászatra vágyik, *de* mivel öreg vagyok, a szenvedélyem kihuny.”

A harmadik említés a kézirat 27. fóliójának első két sorában található:

(3) čärig-dä bir bedik qaqiz er beg bar erdi

„A seregben volt egy hatalmas bég, szenvedélyes férfi.”

Amennyiben ez az olvasat helyes, akkor *qaqiz* az *alp* (bátor), *bilge* (bölcs), *qut* (égi pártfogás) stb. mellett egy újabb olyan tulajdonságot jelöl, amellyel egy hősnek rendelkeznie kell, hogy nagy dolgokat vihessen végbe. A második említéskor arról esik szó, hogy Oguz kagán öregkora

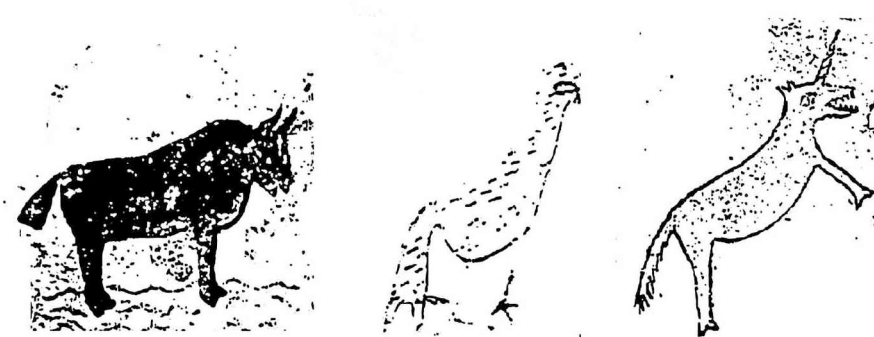
---

¹⁴ A *saqlab* valójában az arab *Šakālība* (egyes szám *Šaklabī/Šiklabī*) szóból származik, amely a közép-görög Σλάβος átvétele. A görög szó a szlávok önelnevezéséhez köthető (*Slověne, Slovyane*). A népnév ‘rabszolga’ jelentése a Nyugat-Európába hurcolt nagyszámú szláv rabszolga miatt alakult ki, amely jelentésfejlődés az arab forrásokban is megfigyelhető (Golden 1995: 872).

miatt ezzel a tulajdonsággal már nem rendelkezik, ezért készíti elő a fiai számára a hatalom átadását.

Lehetséges azonban, hogy a *qaqiz* <q̣'q̣'z> olvasat nem helyes, hanem egyszerűen a *qagan* szó helytelenül leírt változatával van dolgunk (<q̣'q̣'n>). A szóvégi <-n> és <-z> betűt egyetlen diakritikus pont különbözteti meg egymástól, és ebben az esetben ez nincs kitéve az utolsó betűre, a korábbi szövegkiadásokban ezért olvastak a szerzők <-z>-t. A *qagan* olvasat lehetőségének viszont a harmadik idézet ellentmond, hiszen nehezen elképzelhető, hogy Oguz kagán alattvalója, aki a seregében szolgál, szintén a kagán címet viseli.

A PON ékes bizonyítékul szolgál arra, hogy a törökök legkorábbi ismert vallása, a tengrizmus, milyen mélyen gyökerezett a törökség kultúrájában. Mintegy nyolc évszázaddal a türk rovásfeliratok keletkezése után, ha nem is eredeti formájában, de még létezett a Volga vidéki török népeknél a 14–15. században, a széthulló Arany Horda területén.

1. Ábra a PON kéziratában található illusztrációk

Oguz születése, fiatalkora, viadala a szörnyeteggel, gyermekeinek születése, kagánná válása¹⁵
(TONa)

(1) bolsungil täp tädilär anuñ
aṅgusu (2) uşbu turur [kép] taqı
mundan soñ sewinç (3) taptılar
kenä künlärdän bir küñ ay qağan-
(4) nuñ közü yarıb bodadı erkäk
oğul toğurdı (5) uşol oğulnuñ
öñlüki çirağı kök erdi ağızı (6)
ataş qızıl erdi közläri al saçları
qaşları (7) qara erdilär erdi yaqşı
nävsikilärdän (8) körüklügrök
erdi uşol oğul ana-(9) sınıñ kö-
üzündün oğuznı içib mundun (10)
artıqraq içmädi yig ät aş sorma
(11) tilädi tili kelä başladı qırıq
küñdün soñ (12) bädüklädi yörüdi
oynadı adaqı ud adaqı täğ belläri
(13) böri belläri täğ yağırı kiş
yağırı täğ kögüzü (14) adug kö-
güzü täğ erdi badanınuñ qamağı
(15) tük tülüklüg ärdi yılqılar
küdü <yä> (16) turur erdi atlarğa
minä turur erdi keyik (17) aw
awlaya turur erdi künlärdän (18)
soñ keçälärdän soñ yigit boldı bu
(19) çagda bu yerdä bir uluğ or-
man bar erdi (20) köp möränlär

(1) Így legyen! – mondták.
Az arra emlékeztető *kép* ez [egy
bika képe]¹⁶. Ezután megtalálták
a boldogságot. Aztán egyik nap
Hold kagán szeme felragyogott,
és vajúdni kezdett. Fiúgyerme-
ket szült. (5) Annak a gyermek-
nek a külseje és arca sápadt volt.
A szája vörös volt, mint a tűz.
A szemei vörösesbarnák, a haja
és a szemöldöke feketék voltak.
Szebb volt, mint a jó tündérek.
Az a gyermek az anyja kebléből
az előtejet megitta, majd ennél
(10) többet már nem ivott. Nyers
húsételt, és bort kívánt. Kezdett
megeredni a nyelve. Negyven¹⁷
nap múlva felnőtt, járt, és tán-
colt. A lába olyan volt, mint egy
bivaly lába. A dereka olyan volt,
mint egy farkas dereka. A válla
olyan volt, mint egy coboly vál-
la. A mellkasa olyan volt, mint
egy medve mellkasa. A testének
egésze (15) *tetőtől talpig* szőrös
volt.¹⁸ *Folyton* állatokat terelt, lova-

¹⁵ Eredeti szöveg: 1/1-12/1.

¹⁶ A kéziratban található illusztrációkat az 1. ábra szemlélteti.

¹⁷ A szövegben a 'negyven' számnév soha nem a szó konkrét értelmében, hanem, 'sok, ren-
geteg'-ként értendő. A 'negyven nap' és hasonló kifejezések jelentése így 'hosszú, meg nem
határozott időtartam'.

¹⁸ Lehetséges, hogy itt Oguzt a szerző párhuzamba állítja *Baba Tüklesszel*, akinek alakja
samanisztikus eredetű, de átemelték azt a török népi iszlamba (lásd A népi iszlám a steppén című
tanulmányt e kötetben).

köp ögüzlär bar erdi bunda kel-
gän- (21) lār keyik köp köp bun-
da uçqanlar quş köp köp erdi (22)
uşol [or]man içindä bädük bir [...]
bar (23) erdi yilqılarnı yelkünlä-
rni yer erdi bädük (24) yaman bir
keyik erdi bergä ämgäq birlä (25)
elkünni basub erdi oğuz qağan
bir eriz (26) qaqız kişi erdi bu [...]
nı awlamaq tilädi kün- (27) lārdä
bir kün awğa çiqti čida birlä (28)
ya oq birlä taqı qılıč birlä qalqan
(29) birlä atladi bir buğu aldi şol
buğuni tal- (30) nuñ čuwuqi birlä
ığaçqa bağladi ketti (31) andan
son ertä boldi tañ ertä čağ- (32) da
kaldi kördi kim [...] buğuni alub
(33) turur kenä bir aduğ aldi al-
tunluğ (34) belbağı birlä yığaçqa
bağladi ketti (35) mundun son
ertä boldi tañ ertä (36) čağda kel-
di kördi kim [...] aduğnı alıb tu-
rur (37) kenä özü ığaçnıñ tübindä
turdı [...] (38) kälüb başı birlä
oğuz qalqanin urdı oğuz (39)
čida birlä [...]nıñ başın urdı anı
(40) öldürdi qılıč birlä başın kās-
ti aldi ketti kenä (41) kälüb kördi
kim bir şunqar [...] içägüsin (42)
yemäktä turur ya birlä oq birlä
(43) şunqarnı öldürdi başın kästi
andan (44) son tädi kim şunqar-
nuñ anğu- (45) sı uşbu turur [*kép*]

kon lovagolt, vadra vadászott. Napok
múltán, éjek múltán ifjúvá vált. Eb-
ben az időben, ezen a helyen volt egy
nagy erdő. (20) *Itt* sok folyó és sok
patak *folyt*. Az idejövő vad sok volt,
az iderepülő madár sok volt. Ebben
az erdőben *élt* egy nagy szörnyeteg.¹⁹
Ette az állatokat és a népeket. Hatal-
mas, gonosz vadállat volt. Kínna és
szenvedéssel (25) elnyomta a népet.
Oguz kagán egy férfias, szenvedélyes
ember volt. Ezt a szörnyeteget el akar-
ta ejteni. Egyik nap vadászni indult.
Lándzsával, íjjal és nyíllal, meg kard-
dal és pajzsával indult el. Elejtett egy
szarvasbikát. Ezt a szarvasbikát egy
fűzfa (30) vesszőjével egy fához kö-
tötte, és elment. Aztán reggel lett. Haj-
nalhasadtakor megjött, és látta, hogy a
szörnyeteg már elvitte a szarvasbikát.
Aztán egy medvét ejtett el. Az aranyos
derékövével egy fához kötötte, és el-
ment. (35) Ezután reggel lett. Hajnal-
hasadáskor megjött, és látta, hogy a
szörnyeteg már elvitte a medvét. Az-
tán maga állt a fának a tövébe. A ször-
nyeteg megjött, és belefejejt Oguz
pajzsába. Oguz a lándzsával a ször-
nyeteg fejét beverte, (40) és megölte.
Karddal levágta a fejét, *magához* vet-
te, és elment. Aztán *amikor* visszajött,
látta, hogy egy sólyom éppen a ször-
nyeteg belsőségeit eszi. Íjjal és nyíllal

¹⁹ A szót az eredeti szövegben nem lehet kibetűzni. Az előforduló alakok legalább két külön szót mutatnak. Kiolvashatatlanságuk ellenére jelentésük világos: a kéziratban minden esetben egy mitikus lényre utalnak, amely a 31. sorban vizuálisan is ábrázolva van, ld. 1. ábra.

buğu yedi aduğ yedi čidam (46) öldürdi tāmür bolsa [...]nī šuŋ- (47) qar yedi ya oqum öldürdi yel bolsa táb tādī (48) ketti taqī [...] nīŋ aŋuğusu uşbu (49) turur [*kép*] kenä künlärdä bir küŋ (50) oğuz qağan bir yerdä tǵrını ĵalwarǵu- (51) da erdi qaraŋguluq keldi köktün (52) bir kök yaruq tüşti kündün ay (53) aydan qoğulǵu- luqraq (54) erdi oğuz qağan yö- rüdi kördi kim (55) uşbu yaruq- nuŋ arasında bir qız (56) bar erdi yalğuz olturur erdi yaqşı körük- (57) lüg bir qız erdi anuŋ başında ataş- (58) luğ yaruqluğ bir māŋi bar erdi (59) altun qazuq tǵ erdi uşol qız andağ (60) körüklüg erdi kim külsä kök (61) tǵrı külä tu- rur iğlasa kök tǵrı (62) iğlaya tu- rur oğuz qağan (63) anı kördüktä uşı qalmadı ketti sewdı aldı anuŋ (64) birlä yattı tiläğüsin aldı töl boğaz (65) boldı künlärdän soŋ kečälärdän soŋ (66) yarudı üč er- käk oğulnı toğurdı birinči- (67) sigä küŋ at qoydılar ikin- (68) či- sigä ay at qoydılar üçünčü- (69) sügä yulduz at qoydılar kenä bir küŋ (70) oğuz qağan awğa ket- ti bir (71) köl arasında alından bir iğaç (72) k[ör]di bu iğaçnuŋ qawučağında (73) bir qız bar erdi ĵalğuz olturur erdi (74) yaqşı kö- rüklüg bir qız erdi anuŋ (75) közü köktün kökräk erdi (76) anuŋ sači mörän osuğı tǵ anuŋ (77) tışı ünčü tǵ erdi andağ körük- (78) lüg erdi kim yerniŋ yelküni anı körsä (79) ay ay aŋ aŋ ölürbiz táb

megölte a sólymot, és levágta a fejét. Aztán azt mondta: – A sólyomra emlé- keztető *kép* (45) ez [egy sólyom képe]. *A szörnyeteg* a szarvasbikát megette, a medvét megette, a lándzsám megölte, mert *olyan kemény, mint a vas*. A ször- nyeteget a sólyom megette, az fiam és nyilam megölte, mert *olyan gyors, mint a szél*. – mondta, és elment. Te- hát a szörnyetegre emlékeztető *kép* ez [a szörnyeteg képe] Aztán egy nap (50) Oguz kagán egy helyen éppen az Éghez imádkozott, *amikor* sötétség tá- madt, és az égből egy kékes fény sugar ereszkedett le. A Napnál és a Holdnál parázslóbb volt. Oguz kagán odament, és látta, hogy (55) annak a fénynek a közepén egy lány egyedül üldögélt. Szép külsejű lány volt, a homlokán egy tüzes, fénylő anyajegy *ragyogott*, a Sarkcsillaghoz hasonló. Az a lány olyan (60) szép volt, hogy ha neve- tett, a Kék Ég is nevetett, amikor sírt, a Kék Ég is sírt. Oguz kagán, amint meglátta, *egy csepp* esze sem maradt, *mind* elment. Megszerette, s elvette. Vele hált, és amit kívánt elvette. *A lány* (65) várandós lett. Napok múltán, éjek múltán *a szeme* felragyogott, és három fiúgyermeket szült. Az elsőnek a Nap nevet adták, a másodiknak a Hold ne- vet adták, a harmadiknak *pedig* a Csil- lag nevet adták. Aztán egyik nap (70) Oguz kagán elment vadászni. Egy tó közepén, szemben egy fát látott. Ennek a fának az odvában egy lány volt, egyedül üldögélt. Szép külsejű lány volt. A (75) szeme kékebb, mint az ég, a haja *hullámos*, akár a folyó vize, a fogai, mint a gyöngyszemek.

süt-tän (80) qumuz bola tururlar
 oğuz qağan (81) anı kördüktä usı
 ketti жүрәкігә аташ (82) түшти anı
 sewdi aldi anıñ birlä yattı tiläğü-
 (83) sün aldi töl boğaz boldı
 künlär (84) dän soñ kečälärdän
 soñ (85) yarudı üč erkäk oğulnı
 toğurdi birin- (86) čisigä kök at
 qoydılar ikin- (87) čisigä tağ at
 qoydılar üçünčü- (88) sügä täñiz
 at qoydılar (89) andan soñ oğuz
 qağan bedük (90) toy berdi el-
 güñä jarlıg (91) jarlab keñäštilär
 keldilär qırıq širä (92) qırıq ban-
 dan japturdi türlüg ašlar tür- (93)
 lüg sormalar čubuyanlar qımızlar
 (94) aštılar içtilär toydan soñ oğuz
 (95) qağan beglärgä elkünlärgä
 (96) jarlıg berdi taqı tädi kim män
 senlär- (97) gä boldum qağan
 alalıñ ya taqı (98) qalqan tamğa
 bizgä bolsun (99) buyan kök böri
 bolsunğıl uran tämür čida (100)
 bol orman aw yerdä yörüsün qu-
 lan (101) taqı taluy taqı mörän
 küñ tuğ bolğıl kök (102) qurığan
 täb tädi [...]

Olyan szemrevaló volt, hogy ha a föld
 népe látta,– Ó, ó, jaj, jaj meghalunk! –
 mondták, és tejből (80) kumisszá²⁰ let-
 tek. Oguz kagán, amikor meglátta, el-
 ment az esze. Tűz gyulladt a szívében.
 Megszerette, s elvette. Vele hált, és
 amit kívánt, elvette. *A lány* várandós
 lett. Napok múltán, éjek múltán (85)
a szeme felragyogott, és három fiúgy-
 ermekeket szült. Az elsőnek az Ég nevet
 adták, a másodiknak a Hegy nevet
 adták, a harmadiknak *pedig* a Tenger
 nevet adták. Azután Oguz kagán hatal-
 mas (90) ünnepséget tartott. A népnek
 parancsot küldött, *akik* tanácskoztak,
 és eljöttek. Negyven asztalt, és negy-
 ven padot csináltatott. Mindenféle éte-
 leket, borokat, datolyákat, kumiszokat
 ettek és ittak. Az ünnepség után Oguz
 (95) kagán a bégeknek és a köznépek
 parancsot adott. Ezt mondta: – Én nek-
 tek lettem kagánotok, ragadjunk hát
 íjat, pajzsot! *A tamga* legyen nekünk
buján, a szürke farkas *pedig uran*! ²¹
 Vaslándzsa, légy (100) *sűrű* erdő, a va-
 daskertben fusson vadló! Tavak s fo-
 lyók! Nap, légy zászlónk, az ég *pedig*
legyen a sátrunk! – mondta.

²⁰ A kifejezés néprajzi háttére nem teljesen világos.

²¹ A török nemzetségeknek négy azonosítója van, amelyek megkülönböztetik őket a többi nemzetségtől. Ezek a következők 1. nemzetségi tulajdonjel (*tamga*), 2. nemzetségi fa (amely egy konkrét fajtája, és nem összetévesztendő a családfával), 3. madár, 4. jelszó (*uran*). A *tamgának* van neve és formája. A *buján* itt a tamga nevére utal. Bár ebben a szövegben a felsorolás hiányos, itt Oguz kagán a saját nemzetsége identitását jelöli ki. Ez az identitástudat samanisztikus eredetű lehet. A szibériai erdei népeknel és a mongoloknál "minden nemzetségnek van egy fája, e fa túlvilági megfelelőjének ágai között élnek a nemzetség leendő tagjainak életelkei, madarak alakjában" (Uray-Kőhalmi 2009: 19).

Oguz kagánnak megjelenik a szürke farkas ²² (TONb)

(1) [...] čon jaŋačida urum tągān
(2) bir qağan bar erdi ušbu
qağannuŋ (3) čäriġi köp köp
baluqlarġi köp köp erdilär (4) erdi
ušol urum qağan oġuz qağan- (5)
niŋ jarliġin saqlamaz erdi qatıġ-
la- (6) ġu barmaz erdi muni söz
söz- (7) ni tutmaz män turur män
täp yarlıq- (8) qa baqmadġi oġuz
qağan čamat (9) ätüp aŋa atlaġu
tilädi čäriġ birlä (10) atlas tuġlar-
nġi tutup kätti qırıq (11) kündün
soŋ muz taġı tągān (12) taġnuŋ
adaqıġa keldi qurıġan- (13) nġi
tüškürdi šük bolup uyup turdı taŋ
ertä (14) bolduqta oġuz qağannuŋ
(15) qurıġanıġa күn täg bir (16)
jaruq kirdi ol jaruqtun kök (17)
tülükliġ kök jalluġ bedik (18)
bir erkäk böri čitqi ušol böri oġuz
(19) qaġaŋa söz berip turur erdi
(20) taqı tädi kim ay ay oġuz
urum (21) üstigä sän atlar bola
sän (22) ay ay oġuz tapuġunlarġa
män (23) yörür bola män täp
tädi kenä (24) andan soŋ oġuz
qağan (25) qurıġannġi türdürdi
ketti kördi (26) kim čäriġniŋ ta-
puġlarġi- (27) da kök tülükliġ kök
jalluġ (28) bedük bir erkäk böri
yörügüdä (29) turur ol böriŋiŋ
artlarġin qatıġ- (30) lap yörügüdä

(1) A *birodalom* bal szárnyán egy
Urumnak nevezett kagán *uralko-*
dott. Ennek a kagánnak a serege
rengeteg, a városa rengeteg volt.
Ez az Urum kagán Oguz kagán (5)
parancsát nem vette figyelembe, és
nem ment, hogy őt erősítse. – Ezeket
az üres szavakat én nem fogadom
meg! – mondta, és a parancsnak
nem engedelmeskedett. Oguz kagán
megdühödött, és ellene akart indul-
ni. A sereggel (10) elindult, a zászló-
kat *magasba* tartva ment. Negyven
nap múlva egy Jéghegynek nevezett
hegy lábához érkezett. A sátrát fel-
állította, elcsendesedett és elaludt.
Hajnalhasadtakor Oguz kagán (15)
sátrába egy, a naphoz hasonló fény-
sugár tört be. Abból a fény sugarból
egy szürke bundájú, szürke sörényű
hatalmas hímfarkas lépett elő.²³ Ez a
farkas Oguz kagánnak ígértetett tett.
(20) Így szólt: – Ó, ó Oguz, Urum
ellen akarsz te indulni! Ó, ó, Oguz,
a szolgálatodba fogok én szegőd-
ni! – mondta. Ezután Oguz kagán
(25) feltekertette a sátrát, és tovább
ment. Láta, hogy a sereg szolgálá-
tában egy szürke bundájú, szürke
sörényű hatalmas hímfarkas vonul.
Annak a farkasnak *hátvédjeként*, azt
erősítve (30) vonultak. Néhány nap

²² Eredeti szöveg: 14/7-18/4.

²³ *A mongolok titkos történetében* a szürkés-kék hímfarkas a mongol nemzetségek totemikus ősapjaként jelenik meg (Ligeti 20042: 11). A farkastól és/vagy szarvasünőtől való leszármazás képzete az iszlám előtti steppei kultúrkör elterjedt, de konkrét néphez nem köthető, régi motívuma

turur erdilär erdi bir (31) năča
künlärdän soŋ kök (32) tülüklüg
kök jalluğ bu bedik (33) erkäk
böri turup turdı oğuz taqı čärig
(34) birlä turup turdı [...]

múlva ez a szürke bundájú, szürke
sörényű hatalmas hímfarkas egyszer
csak megállt és nem mozgott. Oguz
is a sereggel együtt megállt és nem
mozgott.

Oguz kagán meghódítja a szlávokat²⁴ (TONc)

(1) [...] urum qağannuŋ (2) bir
qarundaşı bar erdi urus bāg
tāgān (3) erdi ol urus bāg oğu-
lun tağ başı- (4) da tāriŋ mörān
arasıda (5) yaqşı bārik baluqqa
yumşadı taqı (6) tādi kim baluqnı
qatığlağu kārāk turur (7) sān taqı
uruşqulardan soŋ balıq- (8) nı
bizgā saqlab kälgil tāp tādi oğuz
(9) qağān uşol baluqqa atladı
urus (10) bāg-niŋ oğulı aŋga köp
altun (11) kümüş yibārdı taqı tādi
kim ay mānniŋ (12) qağānum sān
maŋa atam bu (13) baluqnı berip
turur taqı tādi kim baluqnı (14)
nı qatığlağu kārāk turur sān taqı
(15) uruşqulardan soŋ baluqnı
baŋa (16) saqlab kelgil tāp tādi
atam čamat ātup ersä (17) mānün

(1) Urum kagánnak volt egy test-
vére. Urusz bégnek hívták. Ez az
Urusz bég a fiát a hegy csúcsán
levő, mély folyók övezte (5), jó
és szilárd városba küldte. Aztán
azt mondta: “A várost meg kell
erősíteni. Te pedig, a harcok után,
miután a várost megvédted ne-
künk, gyere *utánam!* – mondta.
Oguz kagán az ellen a város ellen
indult. Urusz (10) bég fia sok ara-
nyat és ezüstöt küldött neki. Aztán
azt mondta: – Ó, az én kagánom
te vagy! Nekem apám ezt a várost
adta. Aztán azt mondta: “A vá-
rost meg kell erősíteni. Te pedig
(15) a harcok után, *miután* a vá-
rost megvédted nekem, és gyere
utánam!” Ha apám megdühödik

²⁴ Eredeti szöveg 20/1-23/4.

tapum erür mü sändän (18) jar-
luğ bağliğ bellüğ bola män (19)
bizniñ qutpiz senniñ (20) qutuñ
bolmuş bizniñ uruğ- (21) biz sän-
niñ iğaçunñuñ (22) uruği bolmuş
bolup turur täñri sän- (23) gä yer
berip bujurmaş bolup turur män
saña (24) başumnı qutumñı berä
män bergü (25) berip dost-luq-
tan čiqmazdur (26) täp tädi oğuz
qağan yigitniñ (27) sözüñ yaqşı
kördi sewindi küldi taqi (28) aytı
kim maña köp altun yumşap sän
(29) baluqñı yaqşı saqlab sän täp
tädi anuñ (30) ücün aña saqlab at
qoydı dostluq (31) qıldı [...]

ram, elfogadod-e hódolatomat?²⁵
A te parancsodhoz kötött leszek!
A mi *qut*-unk a te (20) *kutod* lett.
A mi nemzetségünk *immár* a te
fád²⁶ nemzetsége lett. Az isten a
világot *immár* neked rendelte. Én
a fejemet és *qut*-omat adom ne-
ked. Adót (25) fizetek, és a barát-
ságot nem hagyom el! – mondta.
Oguz kagánnak megtetszett az
ifjú beszéde, megörült, és neve-
tett. Aztán azt mondta: – Nekem
sok aranyat küldtél, *ezzel* a várost
jól megvédted – mondta. Emiatt
(30) neki a Szaklab nevet adta, és
vele barátságot kötött.

Ulug Türik látomása valóra válik: Oguz kagán felosztja a birodalmát fiai között²⁷ (TONd)

(1) kenä taşqarun qalmasun
kim (2) bellüğ bolsun kim oğuz
qağannuñ (3) janıda aq saqalluğ

Aztán ki ne maradjon, hogy...,
legyen ismert, hogy Oguz ka-
gán mellett egy fehér szakállú,

²⁵ A szövegnek ez a mondata nehezen értelmezhető. Az egyes szövegkiadások más-más fordítást adnak meg: *Babam (sana) kızdı ise, bu benim suçum mudur?* 'Ha apám megdühödött rád, az az én bűnöm-e (ti. az én akaratomból van-e)?' (Bang–Arat 1936: 21) *Есть отец мой разгневается, быть ли [тогда] моей воле (власти).* 'Ha apám dühbe gurul, tehetek-e róla?' (Ščerbak 1959: 42) *If my father gives disagreeable orders, is it any satisfaction to me?* 'Ha apám vitatható parancsot ad, jelent az nekem bármilyen elégedettséget?' (Clauson 1972: 434) *Az én bűnöm-e, hogy apám haragszik rád?* (Kakuk 1985: 314). Kakuk fordítása Bang és Arat fordításán alapszik. Ezek az értelmezések a *tapum* formát *tap+um E/I*. birtokos személyragként elemzik. A *tap* jelentése az ótörökben 'satisfaction, sufficiency' vagyis 'elégség, elégedettség'. A szónak 'akarat, kívánság' jelentése is van a *könliñčä tapıñča* 'szíved és akaratod szerint' és hasonló kifejezésekben. (Clauson 1972: 434). Itt azonban a szöveggörnyezetből úgy tűnhet, ezt a formát *tapu(w)-m*-ként kell szegmentálni, amely az ótörök *tapuğ* 'service' (Clauson 1972: 437) szó későbbi formájának személyragozott alakja: *tapuğ, tapuq* 'Dienst, Anbetung, frömliche Abbitte eines Vergehens dem Fürsten gegenüber' (Zenker 1866-1876: 243b). Vagyis az én értelmezésem szerint az első tagmondat nem Oguz kagánra utal, hanem Urusz fiára, aki ellenszégül apja parancsának és Oguz kagán szolgálatába áll, egyúttal védelme alá helyezi magát. Ezt a szándékát formális esküvel juttatja kifejezésre, melyet Oguz elfogad.

²⁶ Itt Urusz bég fia Oguz nemzetségi fájára utal.

²⁷ Eredeti szöveg 35/4-42/7.

moz sačluğ (4) uzun usluğ bir qart kiši turur bar erdi (5) uqğuluğ tüzün bir yer erdi tüšimäl (6) erdi anuñ atı uluğ türük erdi kün- (7) lãrdä bir kün uyquda bir altun (8) ya kördi taqı üč kümüş oq kördi bu altun (9) ya kün toğışida da kün batuši- (10) gača täggän erdi taqı bu üč (11) kümüş oq tün yingäqqa ketä (12) turur erdi uyqudun soñ tüštä kör- (13) gänin oğuz qağanga bildürdi (14) taqı tädi kim ay qağanum saña (15) jašağu bolsunğıl uzun ay qağanum saña (16) türlüg bolsunğıl tüzün [...] (17) täñri bärdi tüšümdä kãldürsün tola (18) turur yerni uruğunga berdürsün (19) täp tädi oğuz qağan uluğ türük- (20) nün söz-ün yaqşı kördi ögütün (21) tilädi ögütügä körä qıldi andan (22) soñ ertä bolupta aqalarni ini- (23) lãrni jarlap kãldürdi taqı aytı kim ay mänün (24) köñülüm awnı tiläp turur qarı bolğumdan (25) mänin qaqızluqum yoq turur kün (26) ay yulduz tañ sarıga sãnlär baruñ (27) kök tağ täñiz tün sarıga sãn- (28) lãr baruñ täp tädi andan soñ üčäğü- (29) sü tañ sarıga bardılar taqı üčäğü- (30) sü tün sarıga bardılar kün ay (31) yulduz köp keyiklär köp quşlar awlağu- (32)

ősz hajú, éles elméjű öregember volt. (5) Értelmes, rendes ember, látnok²⁸ volt. A neve Ulug Türük. Egyik nap álmában egy arany íjat látott, meg három ezüst nyílveszszőt látott. Ez az arany íj napkelet-től napnyugatig (10) ért, a három ezüst íj *pedig* Észak irányába tartott. Az álom után a látomásban látottakat tudatta Oguz kagánnal. És pedig ezt mondta: Ó, kagánom, (15) az életed hosszú legyen! Ó, kagánom, minden *dolgod* rendben legyen! [...] Az isten-adta álmomban *látottakat* teljesítse! Kerek e világot nemzetségednek adja! – mondta. Oguz kagánnak Ulug Türük (20) beszéde megtetszett, a tanácsát kérte, és a tanácsa szerint cselekedett. Azután másnap reggel az idősebb és fiatalabb fiait magához hívatta, és így szólt: – Ó, fiaim az én szívem vadászatra vágyik, *de* mivel öreg vagyok, (25) a szenvedélyem kihúnyt. Nap, Hold, Csillag, a hajnal (ti. kelet) irányába ti menjetek! Ég, Hegy, Tenger, az éj (ti. észak) irányába ti menjetek! – mondta. Azután hármójuk a hajnal irányába ment, hármójuk *pedig* (30) az éj irányába ment. Nap, Hold és Csillag sok vad és sok madár elejtése után az úton

²⁸ A szó a mongolból került a törökbe, eredeti jelentése 'hivatalnok'. A mongol szó a *tüši* 'támaszkodik' ige képzett alakja, szó szerinti jelentése 'támasz' > 'az uralkodó támasza'. Itt a szövegkörnyezet alapján kell a 'látnok' jelentést feltételeznünk. A PON egészére jellemző, hogy a tulajdonneveket népetimológiával magyarázza. A mo. *tüšimel* szó a PON-ban a 'látnok' jelentését a tö. *tüš* '(prófétikus) álom' szóval való hasonlósága miatt nyeri el: *tüšimäl* 'hivatalnok' > *(misz-tikus) tanácsadó' > (népetimológias jelentésbővüléssel) 'látnok' < 'aki az álmat látja' < *tüš* 'álom'.

laridan soň jolda bir altun yani (33) taptılar aldi[lar] atasığa bär-dilär [oğuz] (34) [qağan sewindi küldi taqı yani] (35) üç bozğuluq qıldı [taqı aytı] kim [ay aqa-] (36) lar ya bolsun senlärnün ya tög (37) oqlarnı kökkäçä atun täp (38) tädi k(e)nä andan soň kök tög (39) täñiz köp keyiklär köp quşlar awlağ- (40) laridan soň jolda üç kümüş oq- (41) nı taptılar aldılar atasığa berdilär (42) oğuz qağan sewindi küldi taqı oq- (43) larnı üçügä üläştürdi taqı aytı (44) kim ay inilär oqlar bolsun sänlär- (45) nün ya attı oqnı oqlar tög (46) sänlär bolun täp tädi kenä andan (47) soň oğuz qağan ulug quriltay (48) çağırdı nökärlärin elkünlärin (49) čarlap çağırdı kälip kenäşip olturdılar [...] (50) [on] yaqta bozuqlar olturdi (51) čon yaqta üç oqlar olturdi (52) qırıq kün qırıq kečä aşılar (53) içtilär sewinč taptılar andan soň oğuz qağan (54) oğullarığa yurtın üläştürüp berdi taqı tädi kim (55) [ay] oğullar köp män jašadum uruşqular köp män kördüm (56) čida basa köp oq attum ayğır birlä köp yörü- (57) düm duşmanlarnı iğlağurdum dostlarumnı män (58) külgürdüm kök täñrigä män ötädüm (59) sänlärğä berä män yurtum [...]

egy arany íjat találtak, magukhoz vették, és apjuknak adták. Oguz [kagán megörült, felnevetett, és az íjat] (35) három darabra törte. Aztán azt mondta: Ó, *idősebb* fiaim, az íj legyen tiétek! Ahogy az íj, a nyilakat az éigig lőjétek! – mondta. Aztán Ég, Hegy és Tenger, sok vad és sok madár elejtése (40) után az úton három ezüst nyilat találtak, magukhoz vették, és apjuknak adták. Oguz kagán megörült, felnevetett, és a nyilakat szétosztotta hármójuk között. Aztán azt mondta: ó *fiatalabb* fiaim, a nyilak legyenek tieitek! (45) Az íj kilőtte a nyilakat, a nyilakhoz hasonlók ti legyetek! Aztán Oguz kagán nagy *kurultájt* hívott össze. A *nyögéreket*²⁹ és a népet mind meghívta. Azok eljöttek, és sokáig tanácskoztak. [...] (50) [A jobb] oldalon a Bozukok ültek. A bal oldalon a Ücsokok ültek. Negyven nap, negyven éjjel ettek-ittak, mulatoztak. Azután Oguz kagán a fiai számára felosztotta a birodalmat. Ezt mondta: (55) Ó, fiaim, sokat éltem, csatát én sokat láttam! Lándzsát hajítottam, nyilat sokat lőttem, a csődörrel sokat jártam! Ellenségeim megríkatam, barátaim megnevettettem! A Kék Égnek én megfizettem, nektek adom birodalmam!

²⁹ A Magyar Királyság területén is ismert *nyögérek* a 13–15. századi magyar királyok kun testőrei voltak. A *nyögér* szó a kun nyelvből került a magyarba. A szó mongol eredetű, a kun és más közép-török nyelvekbe – így a PON nyelvjárásába is – a mongol *nöker* ‘barát, társ, katonai vezető kísérete’ alak került (Róna-Tas –Berta 2011: 623).

Felhasznált irodalom

- Bakır, A. (2008): Tevārīḥ-i Āl-i Selçuḡ Oğuz-nāme'si. *Turkish Studies* 3/7. 163–199.
- Bang, W. – Arat, R. R. (1932): *Die Legende von Oghuz Qaghan*. Berlin
- Bang, W. – Arat, R. R. (1936): *Oğuz Kağan Destanı*. Istanbul.
- Bede A. (ford.) (1979): *Manasz. Kirgiz hősenek*. Budapest.
- Berta Á. (1994): Baskírok. In: Engel P., Makk F. (szerk.) *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)*. Budapest. 85–86.
- Berta Á. (2004): *Szavaimat jól halljátok... – A türk és ujjur rovásírásos emlékek kritikai kiadása*. Szeged.
- Chiodo, E. (2008): Life Stories and Achievements of Eastern Mongol Bards. *Ural-Altaische Jahrbücher* NF. 22. 185–224.
- Clauson, G. (1972): *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*. Oxford.
- Desmaisons, P. I. (ed.) (1970²): *Histoire des Mongols et des Tatares par Aboul Ghâzi Béhâdour Khân*. Amsterdam.
- Eraslan, K. (1976): Manzum Oğuznâme. *Türkiyat Mecmuası* 18. 169–244.
- Golden, P. B. (1995): Al-Şaḡālība. In: Bostworth, C. E et al. (eds.) *The Encyclopaedia of Islam*. Vol. VIII. Leiden. 872–878.
- Golden, P. B. (2011): *Central Asia in World History*. Oxford.
- Jahn, K. (1969): *Die Geschichte der Oguzen des Rašīd ad-Dīn*. Wien.
- Judin, V. P. (1992): *Ütemiş Hadži: Čingiz-name*. Faksimile, perevod, transkripcija, tekstológieskie primečanija, issledovanie V. P. Judina. Alma-Ata.
- Kakuk Zs. (1985): Örök köbe vésve. *A régi török népek irodalmának kistükre a VII-től a XV. századig*. Budapest.
- Ligeti L. (1986): *A magyar nyelv török kapcsolatai a honfoglalás előtt és az Árpád-korban*. Budapest.
- Ligeti L. (2004³): *A mongolok titkos története*. Budapest.
- Nour, R. (1928): *Oughouz-namé, épopée turque*. Alexandrie.
- Ölmez, Z. K. (1996): *Ebulgazi Bahadır Han: Şecere-i Terākime* (Türkmenlerin Soykütüğü). Ankara.
- Pelliot, P. (1930): Sur la légende d'Uyuz-Khan en écriture ouigoure. *T'oung Pao* 27. 247–358.
- Pelliot, P. (1930 [1995]): *Uygur yazısıyla yazılmış Uğuz Han Destanı üzerine*. Ankara.
- Radloff, W. (1890): *Kudatku Bilik. Facsimile der uigurischen Handschrift der K. K. Hofbibliothek in Wien*. St. Petersburg.
- Radloff, W. (1891): *Das Kudatku Bilik des Jusuf Chass-Hadschib aus Bäläsagun*. St. Petersburg.
- Róna-Tas A. (1996): *A honfoglaló magyar nép*. Budapest.
- Róna-Tas, A. – Berta, Á. (2011): *West Old Turkic. Turkic loanwords in Hungarian*. Wiesbaden.
- Ščerbak, A. M. (1959): *Oguz-nāme; Muhabbat-nāme*. Moskva.
- Uray-Köhlmi K. (2009): Egy eredetmítosz építőkövei *A mongolok titkos története* alapján. *Keletkutatás 2009 ősz*. 5–22.
- Vásáry I. (1983): Nép és ország a türköknél. In: Tőkei F. (szerk.) *Nomád társadalmak és államalakulatok*. Budapest. 189–213.
- Vásáry I. (1986a): *Az Arany Horda*. Budapest.